

Белка Л. Р. (Гомель)

**ЛЕКСІКА СПРАВАВОДСТВА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ:
ДА ПЫТАННЯ АБ ГІСТОРЫІ РАЗВІЦЦЯ**

Пачатак XX ст. характарызаваўся значнымі сацыяльна-палітычнымі і эканамічнымі зменаўмі. Гэта не магло не адбіцца і на мове. Беларускай мове, нарэшце, быў нададзены статус афіцыйнай, а, значыць, і ўскладніліся яе функцыі. Для выканання мовай новых грамадскіх функцый неабходна была “выпрацоўка новых побач са стылем мастацкай літаратуры стылявых разнавіднасцей літаратурнай мовы – мовы навуковых даследаванняў, газетных паведамленняў, дзяржаўнага заканадаўства, адміністрацыйнай дакументацыі” [1, с. 235]. Таму паўстала неабходнасць пачынаць вялікую работу “па ўнармаванню лексікі, што знайшло сваё адлюстраванне ў стварэнні слоўнікаў жывой і літаратурнай беларускай мовы і распрацоўцы беларускай навуковай тэрміналогіі” [1, с. 194]. Такім чынам, у пачатку XX ст. беларуская літаратурная мова знаходзілася ў працэсе станаўлення, а, значыць, не заўсёды дзейнічаў прынцып рацыянальнага адбору моўных сродкаў і ў выніку – не ўсё знайшло сваё адлюстраванне ў сучаснай беларускай мове. Нашай задачай з’яўляецца спроба прасачыць гісторыю развіцця і станаўлення лексікі прававодства іншамоўнага паходжання ў беларускай мове.

Прадметам нашага даследавання з’яўляецца іншамоўная лексіка прававодства беларускай мовы пачатку XX ст. у параўнанні з сучаснай беларускай мовай. Мэта даследавання – правесці аналіз прававодчай лексікі іншамоўнага паходжання. Крыніцай фактычнага матэрыялу паслужыў кароткі руска-беларускі слоўнік канцылярскіх тэрмінаў, змешчаны ў выданні “Дзелавод. Узоры афіцыйных папер, слоўнік тэхнічна-канцылярскіх выразаў і іншыя, патрэбныя ў дзелаводстве веды” С. Серады [2].

“Дзелавод” С. Серады быў выдадзены для супрацоўнікаў канцылярый. У ім змяшчаліся ўзоры афіцыйных папер; выразы, якія ужываюцца ў афіцыйнай перапісцы; спіс дзяржаўных і грамадскіх устаноў БССР; спіс гарадоў, мястэчак і раённых пунктаў БССР; назвы месяцаў; назвы дзён тыдню; метрычныя меркі; спіс найбольш пашыраных уласных імён; некаторыя правілы беларускага правапісу і каротчкі расійска-беларускі слоўнічак канцылярскіх тэрмінаў.

Прааналізаваўшы справаводчую лексіку іншамоўнага паходжання слоўніка і словы, якія выступаюць у якасці беларускіх эквівалентаў, можна выдзеліць некалькі груп.

1. Тэрміналагічная лексіка іншамоўнага паходжання, якая перакладаецца з выкарыстаннем варыянтных форм.

Пры перакладзе рускіх тэрмінаў на беларускую мову ў слоўніку падаецца не адно слова, а некалькі, прычым, першыя з слоў беларускай часткі лічацца асноўнымі і больш пашыранымі, а другія – менш пашыранымі.

Часцей у гэтай групе сустакуюцца выпадкі паралельнага ўжывання слоў інтэрнацыянальнага характару і беларускіх, прычым, у адных выпадках спачатку падаецца іншамоўнае слова, а пасля беларускае: *анкета* – анкета, апытальны ліст; *библиотека* – бібліотэка, кніжня; *билет* – білет, картка; *бюллетень* – бюлетэнь, абвесьнік; *гарантия* – гарантыя, забясьпека; *группа* – група, купа; *директор* – дырэктар, кіраўнік; *дисциплина* – дысцыпліна, парадак; *документ* – дакумэнт, папера; *журнал* – журнал, часопіс; *журналист* – журналіст, часапісец; *инструктировать* – інструктаваць, наказваць, даваць наказ; *инструкция* – інструкцыя, наказ; *кассир* – касір, скарбнік, касіер; *каталог* – каталёг, кнігасьпіс; *кодекс* – кодэкс, зборнік; *коллектив* – колектыў, суполка; *коллективный* – колектыўны, зборны; *кантора* – кантора, бюро; *линия* – лінія, рыска; у другіх – беларускае слова папярэднічае іншамоўнаму эквіваленту рускага тэрміна: *адвокат* – правазаступнік, адвокат; *акция* – пай, акцыя; *биография* – жыцьцьяпіс, біяграфія; *брошюра* – сшытак, брошура; *вакантный* – вольны, вакантны; *вариант* – адменьнік, варыянт; *консультация* – дарада, парада, кансультацыя; *корреспондент* – дапісчык, корэспондэнт; *кредитор* – павернік, крэдытар, пазычальнік; *оригинал* – першатвор, орыгінал; *официальный* – службовы, офіцыяльны.

У сучаснай беларускай мове для перадачы значэнняў даследуемых намі іншамоўных слоў сродкамі беларускай мовы ў большасці выпадкаў захаваўся адзін варыянт – інтэрнацыянальнае слова, а беларускае не замацавалася і не ўвайшло ў актыўны слоўнікавы запас з-за няўдалага перакладу і ў выніку – скажэння сутнасці тэрмінаў.

У асобных выпадках беларускія адпаведнікі ўжываюцца ў беларускай мове зараз, але ў больш шырокім значэнні: *билет* – картка, *брошюра* – сшытак, *вакантный* – вольны, *директор* – кіраўнік, *дисциплина* – парадак, *документ* – папера, *инструктировать* – наказваць, даваць наказ, *инструкция* – наказ, *кодекс* – зборнік, *коллективный* – зборны, *консультация* – дарада, парада, *кантора* – бюро, *линия* – рыска, *оригинал* – першатвор, *официальный* – службовы.

Адзінкавымі з’яўляюцца выпадкі, у якіх на сучасным этапе развіцця мовы захаваліся абодва адпаведнікі, якія існавалі і раней: *журнал* – журнал, часопіс, *преобразование* – рэформа, ператварэнне, *результат* – вынік, рэзультат.

2. Тэрміналагічная лексіка, якая перакладалася толькі іншамоўным словам.

Гэта тэндэнцыя захавалася і зараз. А ў пачатку XX ст. многія аўтары слоўнікаў лічылі “наплыў іншаземных слоў з’явай непажаданай” [1, с. 205]. Але выкарыстанне іншамоўных тэрмінаў пры перакладзе было проста неабходным, “калі: 1) у беларускай народнай мове не было адпаведнага тэрміна, 2) калі ўтвораныя неалагізмы аказваліся надта штучнымі, 3) калі чужаземныя словы сталі інтэрнацыянальнымі” [1, с. 215].

Да гэтай групы адносяцца словы: *аванс* – аванс, *автобиография* – аўтабіяграфія, *автор* – аўтар, *административный* – адміністрацыйны, *администратор* – адміністратар, *администрация* – адміністрацыя, *адрес* – адрас, *адресат* – адрасат, *апелляция* – апэляцыя, *аппарат* – апарат, *архив* – архіў, *аттестат* – атэстат, *аттестация* – атэстацыя, *бланк* – блянк, *бухгалтерия* – бухгалтэрыя, *бухгалтер* – бухгалтар, *бюро* – бюро, *виза* – віза, *герб* – гэрб, *графа* – графа, *график* – графік, *декрет* – дэкрэт, *диплом* – дыплём, *дубликат* – дублікат, *инвентарь* – інвэнтар, *инспектор* – інспэктар, *инспекция* – інспэкцыя, *инструктор* – інструктар, *календарь* – каляндар, *канцелярия* – канцэлярыя, *канцелярский* – канцэлярскі, *категория* – катэгорыя, *квалификация* – кваліфікацыя, *кодификация* – кодыфікацыя, *кодификатор* – кодыфікатар, *комиссия* – камісія, *комитет* – камітэт, *конверт* – конвэрт, *контроль* – контроль, *копия* – копія, *ликвидировать* – ліквідаваць, *номер* – нумар, *норма* – норма, *нотариальный* – натар’яльны, натарыяльны, *нотариус* – натарыус, *номеровать* – нумараваць, *нумерация* – нумарацыя, *организация* – організацыя, *параграф* – параграф, *паспорт* – пашпарт, *пенсионер* – пэнсыянэр, *пенсия* – пэнсія, *план* – плян.

Паколькі многія аўтары імкнуліся пазбегнуць выкарастання запазычанняў, або максімальна скараціць гэта выкарыстанне, іншамоўным словам, “якія заставаліся без перакладу, аўтары імкнуліся надаць беларускую афарбоўку” [1, с. 205]. У сучаснай беларускай мове напісанне такіх слоў змянілася і яны афармляюцца ў адпаведнасці з існуючым правапісам: *библиотека* – у слоўніку С. Серады: бібліотэка – у сучаснай бел. мове: бібліятэка, *биография* – біяграфія – біяграфія, *бланк* – блянк – бланк, *брошюра* – брошура – брашура, *бухгалтерия* – бухгалтэрыя – бухгалтэрыя, *бухгалтер* – бухгалтар – бухгалтар, *герб* – гэрб – гэрб, *декларация* – дэкларацыя – дэкларацыя, *диплом* – дыплём –

дыплом, *документ* – дакумэнт – дакумэнт, *инвентарь* – інвэнтар – інвентар, *инспектор* – інспэктар – інспектар, *инспекция* – інспэкцыя – інспекцыя, *канцелярия* – канцэлярыя – канцылярыя, *канцелярский* – канцэлярскі – канцылярскі, *кодификация* – кодыфікацыя – кадыфікацыя, *кодификатор* – кодыфікатар – кадыфікатар, *коллектив* – колектыў – калектыў, *коллективный* – колектыўны – калектыўны, *конверт* – конвэрт – канвэрт, *консультация* – конссультацыя – кансультацыя, *контроль* – кантроль – кантроль, *корреспондент* – корэспандэнт – карэспандэнт, *кредитор* – крэдытар – крэдытор, *нотариальный* – нотар’яльны, *нотарыальный* – натарыяльны, *нотариус* – нотарыус – натарыус, *организация* – організацыя – арганізацыя, *оригинал* – орыгінал – арыгінал, *пенсионер* – пэнсыянэр – пенсіянер, *пенсия* – пэнсія – пенсія, *план* – плян – план.

3. Тэрміналагічная іншамоўная лексіка, якая перакладалася толькі беларускім словам.

Адназначнага погляду на тэндэнцыю перакладу іншамоўных слоў не было. “Выказваліся думкі аб немэтазгоднасці і немагчымасці замены міжнародных тэрмінаў беларускімі словамі, якія часта не заключаюць у сабе дакладнага разумення пэўнага спецыфічнага паняцця” [1, с. 260]. На думку іншых, “пераклад іншамоўных слоў садзейнічаў іх лепшаму разуменню і засваенню народнымі масамі” [1, с. 260-261]. У пачатку ХХ ст. да некаторых тэрмінаў у якасці адпаведніка прыводзілася беларускае слова, але ў сучаснай беларускай мове яно замянілася на іншамоўнае, паколькі “утварэнне беларускай тэрміналогіі з арыентацыяй толькі на жывую народную мову, як паказала практыка, не апраўдала сябе. Рэсурсы жывой беларускай мовы не змаглі даць патрэбныя найменні вялікай колькасці абстрактных паняццяў, якія шырокай плыню пачалі ўлівацца ў беларускую літаратурную мову першых паслякастрычніцкіх дзесяцігоддзяў” [1, с. 214-215]. Аб гэтым сведчаць наступныя словы : *инструмент* – у сслоўніку С. Серады: прылада, струмант, начыньне – у сучаснай бел. мове: інструмент, *информация* – асьведамленьне – інфармацыя, *информировать* – асьведамляць – інфармаваць, *казначейство* – скарбовая каса, скарбніца – казначэйства, *классификация* – падзел – класіфікацыя, *корреспонденция* – допіс – карэспандэнцыя, *курьер* – пасланец – кур’ер, *легализация* – узаканеньне – легалізацыя, *мотивировать* – абасноўваць – матываваць, *орган* – установа – орган.

Таксама можна адзначыць, што ў прааналізаванай лексіцы зараз не сустракаецца пераклад іншамоўных слоў сферы прававодства толькі беларускім словам.

4. Тэрміналагічная іншамоўная лексіка, якая перакладалася словазлучэннем і іншамоўным словам.

Зараз захаваўся толькі пераклад іншамоўным словам, таму што безэквівалентная перадача тэрміна не адпавядае патрабаванням яго дакладнасці і адназначнасці: *абзац* – абзац, *анкета* – анкета, *инструктировать* – інструктаваць.

Такім чынам, можна адзначыць, што пры перакладзе тэрміналагічнай лексікі іншамоўнага паходжання сферы прававодства выкарыстоўваліся і дыялектыя словы (*процент* – адсотак, *юрист* – праўнік), і размоўна-гутарковыя (*библиотека* – кніжня), і новаўтварэнні (*биография* – жыцццяпіс, *бюллетень* – абвеснік, *каталог* – кнігаспіс, *пресс-папье* – прыціскач, *экземпляр* – паасобнік), і інтэрнацыянальная лексіка (*адресат* – адрасат, *архив* – архіў, *виза* – віза, *календарь* – каляндар, *комиссия* – камісія, *копия* – копія, *параграф* – параграф, *резолуция* – рэзолюцыя, *текст* – тэкст, *телеграмма* – тэлеграма). У пачатку XX ст. у гэтым працэсе перавага аддавалася беларускім словам, часцей за ўсё, вузкім дыялектызмам або штучным словам. Але такія словы не вытрымалі выпрабаванне часам. Калі ж такіх адпаведнікаў не знаходзілася ў жывой народнай мове, выкарыстоўвалі запазычанні з іншых моў, або ўтваралі новыя словы. Сферу прававодства жывая народная мова не магла забяспечыць неабходным моўным матэрыялам і таму замест адсутнічаючых тэрмінаў утваралі неалагізмы. Але няўдалы пераклад іншамоўных тэрмінаў прыводзіў да падмены паняццяў, да страты дакладнага значэння, асабліва ў заканадаўчай сферы, да ўтварэння тэрмінаў з празрыстай унутранай формай, што недапушчальна для тэрміналогіі, да зацямнення сэнсу і скажэння сутнасці. Таму працэс інтэрнацыяналізацыі навуковай тэрміналогіі і выявіў вялікую ўстойлівасць.

Літаратура

1. Крамко, І.І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: у 2 т. Т. 2 / І.І.Крамко, А.К.Юрэвіч, А.І.Яновіч; пад рэд. А.І.Жураўскага. – Мн.: Навука і тэхніка, 1968. – 340 с.
2. Серада, С. Дзелавод.Узоры офіцыяльных папер, слоўнік тэхнічна-канцэлярыскіх выразаў і іншыя, патрэбныя ў дзелаводстве веды / С. Серада; пад рэд. М.Красінскага. – Менск.: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1926. – 136 с.

Гапоненка І. А. (Мінск)

МОЎНАЯ ПЕРАЕМНАСЦЬ: АД СТАРАБЕЛАРУСКАГА ДА АДРАДЖЭНСКАГА ПЕРЫЯДУ XIX – ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯ

У беларускім мовазнаўстве высвятленне ступені і характару пераемнасці моўных традыцый у апошні час набывае ўсё большую